

‘neispravno pravo’ mora ustuknuti pred pravednošću.« (Str. 273.)

Međutim, prilično je bitno naglasiti da je Radbruch prilikom uspostavljanja teze o »nepodnošljivosti« i »poricanju/nepriznavanju« apriorno morao izvršiti i metamorfoznu obradbu vrijednosnog relativizma iz *Filozofije prava*. Navedeno je izvršeno godinu dana ranije, u spisu »Pet minuta filozofije prava« iz 1945. godine, u kojem se pravnim načelima u obliku ideje ljudskih i građanskih prava daje apsolutna i umna priroda (str. 266).

Spis »Zakonsko nepravo i iznadzakonsko pravo« predstavlja jedan od najutjecajnijih pravnofilozofskih spisa 20. stoljeća. Naime, upravo su se tim spisom, kao i formulacijom ekstremnoga proturječja pozitivnoga zakona s pravednošću, služili i njemački sudovi poslije Drugoga svjetskog rata, obrađujući nacionalnoscijalističko (ne)pravo koje *ipso facto* nije davalo nikakvu pravnu osnovu u osudi nacističkih počinitelja nedjela. U kasnijim godinama 20. stoljeća, ponajviše zbog znatnog razvoja međunarodnoga prava, Radbruchova je formula pomalo izgubila na primarnoj svrsi jer je pozitivistički korištena u zajedničkom okviru s pozitivnim (međunarodnim pravom), a što je vidljivo i u presudi njemačkog Saveznog suda istočnonjemačkim vojnicima optuženim za paljbu prema bjeguncima koji su pokušali pobjeći preko Berlinskoga zida.

Radbruchova formula odgovor je na kategoričnost zbilje koja tek u određenoj mjeri ocartava konture istinitoga. Uz simbiotičnost s idejnim, slika istinitoga ipak uvelike postaje izoštrjenija. U spoznaji idejnoga, Radbruch se služi filozofijskim naučavanjem. Tako je jedna od možebitno najvećih ostavština Radbruchove *Filozofije prava* upravo vraćanje nauka o pravu filozofijskim korijenima u vidu profiliranja pravne filozofije kao grane unutar opće filozofije. Proučavanjem idejno-vrijednosne dimenzije prava, kao i filozofijskim metodološkim okvirom, Radbruch uvelike doprinosi navedenoj kategorizaciji. Uostalom, tom mišlju i započinje prvu rečenicu *Filozofije prava*:

»Filozofija prava dio je filozofije. Neizostavno je stoga najprije ukazati na opće filozofske pretpostavke filozofije prava.« (§1, str. 19.)

Hrvatska filozofska zajednica ovim je izdanjem dobila djelo koje nudi detaljnu obradbu temeljnih (filozofijskih) pretpostavki pravne filozofije. Bez obzira na različita zanimljiva pitanja, pa i pojedine misaone nejasnoće, svaki će čitatelj čitajući ovo djelo, i usporedno promišljajući o svim temeljnim pitanjima prava, steći višedimenzionalna saznanja o tome što pravo jest i što bi pravo trebalo biti. Upravo u trenutnoj epohi različitih mikro i makro kriza društvenoga poretka, Radbruchova

idejno-vrijednosno-kulturna misao i obradba prava nameću se kao jedna od ključnih perspektiva koja bi mogla dati nove poglede o samom poimanju prava, kao i smjernice za prevladavanje navedenih kriza.

Tomislav Nedić

Zoran Dimić

Političke životinje i zveri

O Aristotelovom zasnivanju filozofije politike

Akademski knjiga, Novi Sad 2022.

Nakon zapaženih knjiga *Rađanje ideje univerziteta* (2013.) i *Politike obrazovanja: od paideje do Bildung* (2017.), Zoran Dimić, filozof iz Vranja te profesor povijesti filozofije i filozofije odgoja i obrazovanja s Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, a svojedobno i doktorand na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, objavio je monografiju pod provokativnim naslovom *Političke životinje i zveri. O Aristotelovom zasnivanju filozofije politike*, koja je posvećena rekonstrukciji geneze klasične, primarno Aristotelove praktičke filozofije. Autorova je ambicija da tom kritičkom rekonstrukcijom ponudi odgovor na drevno, ali zato ništa manje i danas aktualno pitanje o svrsi i smislu filozofije politike. Odmah da unaprijed ustvrdimo: to je nastojanje urodilo vrijednim plodovima! Prema standardnim klasifikacijama Aristotelove (ili aristotelovske) praktičke filozofije, onoga znanja koje je usmjereno na valjano djelovanje, ona se dijeli na (I) *etiku* (tj. znanje koje tematizira pojedinčevo valjano činjenje), (II) *ekonomiku* (tj. znanje o valjanom upravljanju kućnim domaćinstvom) i (III) *politiku* (tj. znanje o valjanom vođenju zajedničkih poslova koji se odnose na polis). Dok se u dosadašnjim interpretacijama, istraživanjima i aktualizacijama aristotelovske praktičke filozofije pridavala primjerena pozornost etici i politici, ekonomika je dotle ostajala na marginama istraživačkih i misaonih interesa, a što je, među ostalim, rezultiralo i idejom obnove praktičke filozofije (Hennis i dr.), koja se – upravo zbog zaobilazanja ekonomike – u konačnici svodila na neplodno moraliziranje politike.

Zoran Dimić, danas jedan od najznačajnijih filozofa u Srbiji (ali i u regiji), krenuo je drugim putem. U svojoj rekonstrukciji Aristotelove filozofije politike, Dimić sferu politike utemeljuje na ekonomici, polazeći od zasnivanja civilizacije u razdoblju neolitske revolucije – razdoblju koje je bilo determinirano pripitomljavanjem biljaka i životinja. Dimić ovdje s dobrim razlozima koristi termin »domestikacija«, argumentirano dokazujući kako do presudne promjene u neolitskoj revoluciji – na temelju koje se oblikovala civilizacija – nije došlo zbog toga što su pripitomljene određene životinje i biljke, već upravo zbog toga što je jedna životinja (tj. ljudska životinja) pripitomila druge životinje i biljke. Nasuprot uobičajenom razumijevanju domestikacije kao procesa u kojemu ljudi podređuju životinje i biljke svojim interesima, autor dokazuje kako se proces nastanka čovječanstva i civilizacije može objasniti tek ako se shvati da domestikacija nije bila jednosmjerni već višedimenzionalan proces, u kojemu su ljudske i ne-ljudske životinje i biljke istovremeno bile i subjekt i objekt pripitomljavanja i domestikacije, koju Dimić, usput rečeno, tumači kao »u-domljavanje«. Upravo se ljudskim udomljenjem, odnosno prelaskom na sjedilački način života, može objasniti zašto politiku nisu najprije ustanovile divlje životinje, već jedna u naznačenom identitetu subjekta i objekta pripitomljena životinja. Na taj je način ponuđen odgovor na pitanje zbog čega politika nije plod bilo kakvih zvijeri, već je ona isključivo ljudsko djelo.

Autor je sebi zadao tri temeljne zadaće. Pored već spomenutog istraživanja uloge domestikacije u procesu uspostavljanja ekonomije kućnog domaćinstva i pojavi političke prakse u zajednici, dakle u procesu nastajanja ljudskog svijeta, Dimić je ponudio jedno sistematično tumačenje znamenite Aristotelove sintagme *zōon politikon* te propitao smisao i svrhu filozofije politike, odnosno dao odgovor na pitanje komu ili čemu filozofija politike ima služiti. Mora se reći da je autor sve tri zadaće ispunio na izvanredan način, služeći se pritom i rezultatima interdisciplinarnih istraživanja, koji obuhvaćaju široki raspon prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti (od evolucijske biologije do arheologije), kao i sintetizirajući te rezultate u ključu filozofijske refleksije. Upravo je integracija interdisciplinarnih istraživanja i filozofijske refleksije, koja za svoj predmet ima jedan od središnjih momenata klasične filozofije, u metodskom pogledu ključan aspekt inovativnosti ove Dimićeve monografije.

Posebno valja naglasiti Dimićevo preispitivanje smisla i svrhe filozofije politike. Ovdje polazište predstavlja Aristotelovo poimanje politike, na temelju čega on pita: *komu i čemu*

zapravo filozofija politike služi? Je li filozofija politike, kako je to zamišljao Platon, zaista valjan obrazac prema kojemu se oblikuje politička praksa u *polisu*, ili – adekvatno općem zahtjevu da politika unapređuje ljudsku zajednicu – treba tragati za drugim mogućnostima njezina smislenog prakticanja? Aristotelov odgovor jasno slijedi iz njegova razumijevanja biti same politike i političke prakse. Budući da se politika u praksi ne odvija kao ozbiljnije neke teorijske koncepcije, pa makar ona bila i teorija ideja, već je determinirana u simbiozi, u kompleksnom djelovanju mnoštva pojedinaca i političkih skupina, dakle, u formi stanovite političke borbe, filozofija politike ne može biti primjerena političkoj praksi ako tu činjenicu ne uzima u obzir. Odatle jasno slijedi način na koji smo skloni razumijevati bit ovog područja filozofije: u središtu filozofije politike očigledno leži spor koji konstituira svaku političku praksu i svaki politički poredak, a onda naposljetku i nju samu. To je ujedno i ključni razlog zbog kojega politički poredak načelno nikada ne može biti stabilan, pa ga zbog toga treba shvatiti u skladu s tim uvidom. Otuda je svaki doktrinarni narativ, koji se zasniva na zahtjevu ili apelu za političkom stabilnošću u jednoj zajednici, zapravo sporan i potpuno stran biti politike.

Autor nudi uvjerljivu argumentaciju u prilog svojoj tezi o načelnoj pogubljenosti čisto teorijskoga, metafizičkoga pristupa pitanju o svrsi filozofije politike (kakav je paradigmatično zastupao Platon) u današnjem svijetu. Taj pristup u svojoj osnovi želi razriješiti pitanje načelne nestabilnosti svakog političkog poretka time što će deklarirati idealnu formu političkog poretka, odnosno formu koja treba služiti kao stabilan uzor svakoj državi. Tko želi formulirati idealnu formu političkog poretka – svejedno je li ona demokratska, oligarhijska ili monarhistička – zapravo manipulira ljudskom instinktivnom potrebom za stabilnošću, nastalom u dugom periodu paleolita, time što nam obećava navodno ukidanje nestabilnosti svakog političkog poretka i neizvjesnosti politike. Međutim, valjano političko rješenje, ono koje je u interesu najvećeg broja građana jedne zajednice, ne treba ukidati nestabilnost, jer upravo ona štiti njihovo pravo izražavanja vlastite političke volje i autentičnog izbora oblika političkog poretka. Stoga treba pronalaziti onu mogućnost politike koja je pravedna za najveći broj ljudi, dakle, takvu politiku koja nudi jednakost za sve, pri čemu je jasno da nema idealnog poretka.

U tomu je sadržana i višestruko vrijedna autorova kritika aktualne ideologije i prakse tzv. »stabilokracije«. Na taj se način Aristotelova filozofija politike ispostavlja kao nadahnuće za kritičko vrednovanje onih političkih poredaka koji demokratske vrednote podređuju

zahtjevu velikih sila za stabilnošću određenih zemalja i regija, čak i onda kada se cijena te stabilnosti očituje u ugrožavanju slobode medija i elementarnih ljudskih sloboda i prava. U tom smislu, Aristotel nas današnje može poučiti kako je svrha politike koja se vodi u nekoj političkoj zajednici sadržana u tomu da građanima donese opće blagostanje i osobnu sreću, a ne da se ta svrha traži u stabilnosti poretka po svaku cijenu. Aristotel nas u svom korjenitom razmimoilaženju s Platonom može poučiti kako bi filozofija politike mogla biti korisna za građane današnjih država – ne kao nekakav repozitorij iz kojega na naše konkretne političke probleme primjenjujemo nekakva univerzalna teorijska politička rješenja, već tek onda kada se njome koristimo kao pomoćnim oruđem koje nam treba omogućiti da primjereno specifičnim političkim, privrednim, kulturnim i drugim okolnostima koje vladaju u našoj zemlji zajednički tragamo za konkretnim i autentičnim političkim rješenjima koja održivo mogu unaprijediti život građana u zajednici u kojoj živimo, bez obzira na to u koje političke teorije ili pravce se te iste odluke mogu svrstati. Time bi se filozofija politike direktno stavila na stranu samih građana. Nije slučajno što autor govori o »građanima«, a ne i »građankama«: Aristotelovo vrijeme ne zna za građanke, ženama pripada polje kućnog domaćinstva, ali ne i trga na kojemu se donose odluke o poslovima polisa.

Za autora napisana standardnim izvrsnim stilom, izvorna znanstvena monografija *Političke životinje i zveri. O Aristotelovom zasnivanju filozofije politike* spada u sâm vrh misaonih postignuća na planu praktičke filozofije u našim vremenima. Ona, među ostalim, može poslužiti i kao svojevrsna propedeutika – kako za studij Aristotelove *Politike*, tako i za uvođenje u filozofiju politike i, što je možda još važnije, u cjelinu praktičke filozofije. No njezin bi se pun potencijal mogao objelodaniti ako bi se objavila i na nekom svjetskom jeziku, kada bi se pokazalo kako ocjena sadržana u ovom prikazu ne može biti osumnjičena niti za pristranost niti za nekakvo pretjerivanje.

Lino Veljak